

Lan Hải Hằng

Nguyệt san Orchids, ấn bản tháng 3 năm 2005 của Hội Hoa Lan Hoa Kỳ có đăng bài của các giáo sư Leonid Averyanov, Nguyễn Tiến Hiệp và Phan Kế Lộc nói về 2 cây nữ hải *Paphiopedilum emersonii* và *Paphiopedilum hangianum* của Việt Nam.

Tuy nhiên bài này nói khá rõ về tình trạng sinh thái của cây cỏ cùng các giống lan mọc ở vùng biên giới Việt Nam và Trung Hoa. Còn về cây *Paph. hangianum*, bài này cho biết sơ qua: lan mọc ở các vách núi đá vôi dựng đứng trên cao độ 600-650 thước thuộc tỉnh Bắc Cạn kèm theo vài bức hình liên hệ.

Tháng 6 năm 2006, tạp chí nguyệt san Orchid Digest số 70-2 đã đăng bài của Holger Perner đặc biệt viết về cây hải Hằng như sau:

Vào mùa xuân năm 1999, Olaf Gruss một chuyên gia về hoa lan ở Bavaria, Đức quốc nhận được một kiện hàng trong đó có những tấm hình slides 35 mm, một mảnh lớn bông hoa và một miếng lá cây nữ hải không biết rõ tên. Người gửi yêu cầu xác định xem có phải là một thứ lan lai giống hay không? Cây lan này hơi giống cây lan lai Paph. Larry Heuer, nhưng chắc chắn đó là một cây nguyên giống (species) Olaf có mời tôi cùng với ông công bố cây nữ hải mới lạ này. Theo lời yêu cầu của người gửi, cây lan

này xin được đặt tên theo cô Tống ngọc Hằng. Tháng 4 năm 2000 cây lan Paphiopedilum hangianum được công bố trên ấn bản phụ số 6 của tờ Die Orchidee của Hội hoa lan Đức quốc. Mẫu cây khô sau đó được gửi đến viện thảo mộc Botanical Garden, Halle.

Không giống như trường hợp của vụ án hoa lan Phragmipedium kovachii tại Hoa Kỳ (xin xem bài "[Những cây lan đắt giá](#)" 1-04 và "[Những vụ án hoa lan](#)" 3-05 của Bùi Xuân Đáng trên website www.hoalanvietnam.org) tác giả bài công bố không có cây sống, không làm chủ và cũng không nhập cảng lậu. Do đó Olaf Gruss chỉ bị phạt vạ vì vi phạm Công ước bảo vệ những giống hiếm quý (CITIES Convention on International Trade in Endangered Species).

Năm 2001 tôi (Holger Perner) sang Chengdu, Trung Hoa cư trú. Trong một cuộc triển lãm hoa lan tại đây tôi được tặng cây Paphiopedilum singchii nói là ở miền nam Vân Nam do Liu và Zhang công bố vào năm 2000. Cây lan này giống hệt như Paph. hangianum do đó Paph. singchii chỉ được coi là đồng danh với Paph. hangianum mà thôi. (Tên chính là tên nào được công bố trước.)

Sau đó tôi đến thăm Wenshan thuộc miền Đông Nam tỉnh Vân Nam để nói chuyện với các nhà thảo mộc tại trường đại học địa phương về môi trường thiên nhiên của các giống nữ hài trong vùng. Họ cho biết rằng mặc dầu việc khai quang ào ạt tại vùng giáp ranh Việt nam, nhiều giống nữ hài, vẫn còn tồn tại ở những nơi cây cối không bị phá hoại. Những nhà thảo mộc này đã giới thiệu tôi với một người địa phương trồng toàn lan đất (*Cymbidium*) ở vườn sau và một vài cây nữ hài trong đó có cây hài Hằng. Tôi hỏi cây này có phải có phải là mọc ở gần Việt Nam hay không? Người chủ vườn nhấn mạnh rằng một người bạn ở Malipo đã gom góp những cây này gần Malipo thuộc tỉnh Vân Nam. Mặc dầu còn nghi ngờ, tôi cũng phải tin vào điều ông ta nói. Thông thường trong các chợ hoa thuộc các tỉnh miền Tây nam Trung quốc đều có bán lan hài Hằng và người bán hàng không ngần ngại cho biết rằng những cây đó đều mang từ Việt nam qua và buôn bán những cây ngoại nhập có lời nhiều hơn là những cây nội địa. Hơn nữa Malipo chỉ cách xa nơi cây hài Hằng mọc trong lãnh thổ Việt Nam chừng 60 cây số. Nơi đây là xuất xứ của cây nữ hài được gọi là *Paph. singchii*.

Lan rừng không được luật lệ Trung quốc bảo vệ, miễn là những cây này mọc ở ngoài khu vực được bảo tồn. Như vậy những cây do tư nhân hiện có hoàn toàn hợp pháp, tuy nhiên nếu xuất cảng lại là bất hợp pháp bởi vì Trung hoa là một thành viên của CITES. Do sự vận động của giới muốn bảo vệ, như giáo sư Ybo Luo thuộc viện Thảo mộc, Bắc Kinh, nhà cầm quyền Trung Hoa đang soạn thảo một dự luật bảo vệ các cây lan rừng, không cần biết nó mọc bất cứ ở đâu trên đất Trung hoa. Điều luật này sẽ bảo vệ toàn thể loài lan nữ hài *Paphiopedilum*, *Cypripedium*, *Dendrobium* và *Pleione*.

Lần đầu tiên đi thăm Việt Nam vào mùa xuân năm 2003, tôi đại diện cho khu bảo tồn thiên nhiên Huanglong, Sichuan để tham dự cuộc hội thảo của Liên Minh Bảo Vệ Quốc tế IUCN (World Conservation Union). Trong dịp này tôi gặp giáo sư Đặng như Xuyên (Xuen), Giám đốc Trung tâm thử nghiệm sinh vật học và Trung tâm quốc gia kỹ thuật ứng dụng. Bà Xuyên là một nhà sinh vật học điều khiển một chương trình bảo vệ những cây nữ hài nội địa. Bà cho tôi biết một vài chi tiết về cây hài *Paph. hangianum*. Điều làm cho tôi ngạc nhiên là các gia đình Việt Nam theo họ (có tên) Hằng là do sự tích Hằng Nga sống ở trên cung trăng. Như vậy có nghĩa là tên cây *Paph. hangianum* được đặt theo tương quan về hình dáng và màu sắc của mặt trăng.

Theo nguyệt san *Orchids* tháng 3-2005 của Hội hoa lan Hoa kỳ, các giáo sư Leonid Averyanov, Nguyễn Tiến Hiệp và Phan Kế Lộc đã cho biết các chi tiết về sinh thái của cây lan *Paph. emersonii* và *Paph. hangianum*. Khu vực có cây *hangianum* trải dài 75 cây số từ phía đông nam Malipo, và 45 cây số từ biên giới Trung hoa đến miền Đông bắc tỉnh Tuyên Quang và Bắc Cạn.

Tôi được cho biết rằng cây hài Hằng mọc rất nhiều trong khu vực 90x60 cây số này và không có ở nơi nào khác. Tuy vậy theo báo cáo mới nhất từ Việt Nam, một số cây cũng được tìm thấy ở phía Tây bắc khu vực này về phía tỉnh Hà Giang. Những cuộc khai thác thương mại đã phá hoại hầu hết giống lan này.

Khi viếng thăm Hà Nội tôi thấy hàng ngàn cây vừa mới được bóc ở rừng về. Sự kiện này đã làm hao cạn giống lan này cho đến tận ngày nay, mặc dầu việc thu nhặt lan rừng là bất hợp pháp từ lâu.

Khi tôi gặp ông Leonid Averyanov tại Hội nghị hoa lan Thái Bình Dương lần thứ 8 tại Đài Nam, Đài Loan vào mùa Xuân năm 2004, ông ta nói những người đàn ông thường mua hoa lan hài Hằng vừa bóc ở rừng về tặng cho bạn gái như là những bông hoa dùng để trang trí. Với phong cách lịch thiệp, ông ta nhấn mạnh rằng theo thông lệ, mua hoa đẹp tặng người đẹp, nhưng hãy mua hoa hồng hay hoa huệ tặng người yêu quý, xin đừng bóc lan hài Hằng để nó chết queo trong bình.

Chúng ta có ấn tượng gì khi thấy cây lan hài Hằng vừa bóc ở rừng về với khóm lá dài còn dính rêu xanh, buông thõng xuống? Điều này chẳng lấy gì làm ngạc nhiên vì ngoài thiên nhiên và trong những bức hình chụp tại hiện trường cho ta thấy cây lan này thường mọc ở nơi rợp mát và ẩm ướt trên vách núi đá vôi dựng đứng. Lá dài tới 30 phân và ngang rộng từ 4 đến 7 phân, hơi bóng, xanh đều và có những đường vân màu xanh đậm. Mặt dưới màu trắng xanh và không có màu đỏ ở cuống lá.

Hoa mới nở màu ngà và trở nên hơi xanh hoặc hơi vàng rồi thành vàng đậm trong vài ngày sau. Thông thường, hoa rộng ngang từ 10 đến 14 phân. Bông hoa lớn nhất được biết rộng tới 19 phân chiều ngang, nhưng hình dáng không được đầy đủ, do đó chiều cao thấp hơn. Khi hoa phát triển đầy đủ, chiều ngang chỉ rộng hơn chiều cao một chút, như vậy hoa sẽ có hình tròn. Khi phát triển không tốt, có những phần không mở rộng ra, hoa sẽ có hình quả chuông và cánh hoa sẽ ngắn và vụn vẹo. Màu sắc xanh vàng hay vàng tuyền thường có màu đỏ sẫm ở cuống hoa. Một đôi khi những vệt đỏ này lan ra đến giữa cánh hoa. Nổi bật ở giữa là nhị hoa lớn bằng ngón tay cái, phía dưới trắng ngà có những vân màu đỏ thẫm. Túi hoa chỉ có một màu phía ngoài nhưng bên trong có những đốm màu tím thẫm. Ngoài trừ nhị hoa, toàn thể bông hoa đều có những sợi lông tơ. Như vậy cũng chưa đủ, bông hoa hấp dẫn này lại có hương thơm ngọt ngào của gia vị.

Lá và hoa của cây hài Hằng gần giống như cây lan hài Paph. emersonii. Leonid Averyanov và Phillip Cribb đã tạo ra một chi mới: Emersonianum như là một phần của nhóm Parvisepalum gồm Paph. emersonii và Paph. hangianum. Giống như cây Paph. emersonii cây hài Hằng có dò hoa rất ngắn thường cần phải có gì chống đỡ cho dò hoa lên thẳng. Mọc ở vách đá thẳng đứng cho nên dù cho dò hoa có mềm yếu, hoa cũng hướng mặt ra ngoài. Leonid Averyanov cũng cho biết là nữ hài Paph. emersonii và Paph. hangianum không mọc chung một chỗ.

Tại cao độ 600 thước người ta thấy lan hài *Paph. malipoense* var. *jackii* và đôi khi có hài *Paph. tranlienianum* mọc cùng một chỗ với *Paph. hangianum*. Ở độ cao hơn cùng một ngọn núi đó, một đôi khi cũng có *Paph. malipoense* var. *malipoense* và *Paph. micranthum*.

Lan hài Hằng dễ thích ứng với cách nuôi trồng như những giống *Parvisepalum*, nhưng ưa thích nơi rợp mát hơn. Cây trồng lá xanh bóng hơn và những đường vân gần như mất hẳn và thường chỉ nhỏ bằng một nửa những lá cây mọc ngoài thiên nhiên. Khí hậu ở Chengdu không giống như ở nơi hài Hằng mọc. Mùa hè trên 86°F hay 30°C, mùa đông vào khoảng 39°F hay 4°C. Từ bao nhiêu năm nay tôi vẫn trồng lan này ngoài bao lon mà không có vấn đề gì cả và gần đây mới mang vào trong nhà kính. Trong thời gian này chúng tôi cũng mang lan hài Hằng vào kế hoạch gieo giống hàng loạt những cây lan rừng và những cây lan đầu tiên mọc từ hạt giống đều được sinh sản tại Wenshan.

Tôi trồng cây hài Hằng cũng như các cây *Paphiopedilum* khác trong hợp chất gồm có rễ cây dương xỉ (tree fern), và bổi rêu (sphagnum) loại thô cứng trong chậu nhựa. Tôi gọi là loại rêu trộn với bộ xương, bởi vì rễ cây dương xỉ sẽ làm cho rêu không bị xẹp xuống. Che bớt nắng, tưới thường xuyên vào mùa hè và giảm độ ẩm vào mùa đông, giữ trong nhiệt độ 50-59°F hay 10-15°C vào ban ngày và 41-50°F hay 5-10°C vào ban đêm. Mùa đông tưới ít nước nhưng đừng bao giờ để khô hẳn. Mùa hoa nở vào tháng 4-5 nhưng một đôi khi có vài cây nở vào đầu thu, nhất là khi mùa hè ẩm và lạnh hơn thường lệ.

Cây lan lai giống với *Paph. hangianum* đã nở hoa tại Đài Loan. Nhưng cây lan hợp pháp được cấy bằng phương pháp nhân tạo chưa thấy xuất hiện trên thị trường quốc tế. Không cần biết đến giá trị của sự ghép giống sẽ ra sao, chắc chắn vẻ đẹp của lan hài Hằng sẽ không có cây nào sánh kịp. Giáo sư Guenther Dankmeyer người Đức, một người có nhiều kinh nghiệm trồng lan nữ hài đã nói rằng: “Thiên nhiên đã đánh bại những chuyên gia về cây cảnh.”

Holger Perner sinh năm 1960 tại Hamburg, Đức Quốc đậu tiến sĩ về Sinh thái học tại trường Đại học Hamburg. Ông cố gắng đem sở thích về hoa lan của ông hòa vào nghề nghiệp chuyên môn. Sau một thập niên làm việc cho Viện khảo cứu quốc gia tại Đức, từ năm 2001, ông bắt đầu làm việc cho Khu bảo toàn thiên nhiên Huanglong tại Sichuan, Trung Quốc. Gần đây ông đưa ra một chương trình nhân giống đại quy mô về những cây nữ hài thuộc các loài *Cypripedium* và *Paphiopedilum* để đưa vào thị trường quốc tế một cách hợp pháp.

3-2007

NGUYỄN KIM LAN